

ר' יחזקאל הכהן נוסע להר ההר – פרק במסעות יהודים לאזור פטרה*

חיים שלם

את כתב־היד שלפנינו מצאתי בספר בין ספרי אבי ז"ל. כתב־היד כתוב על הדפים הלבנים האחרונים של הספר ועל צדה הפנימי של הכריכה האחורית והוא קריא ביותר. הכריכה אוגדת בתוכה שלושה ספרים: (א) ספר יוסיפון בשלמותו, שיצא לאור בוארשה בתרי"ג (1853); (ב) ספר איגרת הקודש לר' גרשון סג"ל שהודפס בווארשה בתרל"ד. ממנו נשארה רק מחציתו; (ג) ספר שיר השירים עם פירושו של המלכ"ם הנקרא 'שירי הנפש'. בספר זה חסרים השער ודפים רבים.

ניתן לשער מדוע נכתב סיפור המסע דווקא בספר זה. ספר 'איגרת הקודש' מתאר מסע ארוך של יהודי, גרשון סגל, שטייל, לדבריו, בשנת שפ"ד (1624) בארץ־ישראל, סוריה, עיראק ופרס, וראה כל הדרכים וכל הגלילות של ארץ הקדושה תבנה ב"ב, להודיע מהן פלאי פלאים ומעשים נוראים כלשון הכותב.¹ בין השאר הגיע הכותב אף להר ההר, מקום קבורת אהרון הכהן,² שהיה יעד מסעו של ר' יחזקאל הכהן, המתואר בכתב־היד שלפנינו. כמו להכעיס, דפים אלו הקשורים למסע להר ההר, חסרים בעותק שלנו. בסופו של המסע מעיד הכותב על עצמו, שהגיע לצפת (מקום מושבו הראשון של ר' יחזקאל). דומה שהחלטתו של כותב כתב־היד שלפנינו לכלול את כתב מסע הר ההר דווקא בספר זה, נבעה מסמיכות פרשיות זו.

כפי שנראה להלן ברור מעל לכל ספק, שאת כתב־היד הזה לא כתב ר' יחזקאל עצמו, אף־על־פי שכמעט כל הסיפור כתוב בגוף ראשון. הכותב העתיק את הסיפור מתוך כתב־היד המקורי של ר' יחזקאל, או שר' יחזקאל הכתיב לו את הדברים. אני מניח, שחשיבותו ההיסטורית של מסע זה הדריכה את ר' יחזקאל ואת כותב כתב־היד שלפנינו, להעביר תוכן מסע זה לדורות הבאים. ואכן, כך פותחת השורה הראשונה בכתב־היד: 'תכתב זאת לדור אחרון סדר נסיעת...'

זהו כתב־יד הכתוב בספר פרטי של אדם, שאין להניח שהיו לו כוונות להגזים בתיאור או לפאר

* לזכרו של אבי מורי, אוהב ארץ־ישראל, ר' משה הרץ שמלצמן ז"ל.

1 על הספר, מתברר ותוכנו ראה בהקדמתו של יצחק בן־צבי לגלילות ארץ ישראל, ירושלים תשי"ג.

2 שם, עמ' מג.

בצורה מוגזמת את מסעו של ר' יחזקאל, שכן כתיבה בספר באופן זה, ודאי אינה הדרך לכך. על כן משוכנע אני באמיתות הפרטים והתיאורים שבו.

בנוסף לכך עומדת קביעתי זו במבחן המציאות: לאורך כל סיפור המסע מאומתים הפרטים הגיאוגרפיים, התאריכים, הימים וכו'.

איני יודע מתי נכתב כתב זה, אולם אם נניח כי לפנינו תיאור מהימן, הרי שזהו מידע היסטורי חשוב ומעניין על ביקור של יהודים בהר ההר לפני כמאה ושלושים שנה, על ביקור באותו מקום לפני כמאתיים וחמישים שנה ועל אירועים היסטוריים נוספים הנרמזים כברך אגב בסיפור.

הר ההר, מקום קבורתו של אהרון הכהן לפי המסופר בספר במדבר³, זוהה בדרך כלל כג'בל הארון בארץ אדום. הר זה מתנשא לגובה 1336 מטר מעל פני-הים, ו'משקיף על ארץ רבה'⁴. ההר ממוקם כשלושה וחצי קילומטרים דרומית-מערבית לפטרה⁵.

עדויות קדומות על מקום קבורת אהרון באזור פטרה אנו מוצאים אצל יוסף בן מתתיהו⁶ ואצל אובסביוס⁷. ברסלבי⁸ אף נותן הסבר 'מדוע נמשכו קדמונינו לבקש את קברו של אהרון בסביבות הסלע שהכה משה' המזוהה עם פטרה. רק לפני כמאה שנה⁹ הוצע לזהות את הר ההר עם ג'בל מצרה (מד'רה) באזור מעלה עקרבים, אולם הזיהוי נשאר מפוקפק ביותר¹⁰.

מכל מקום כתב-היד שלפנינו, המתאר מסע להר ההר בשנת 1851 (חשוון תרי"ב), מתכוון ללא ספק להר שבארץ אדום.

הספרות אינה עשירה בסיפורי מסעות אל מקום מרוחק ומבודד זה. יש להניח שמקומו של ההר וקשיי הדרך הרתיעו אף נוסעים מנוסים מלבקר בו. וילנאי¹¹ מונה מקורות אחדים, המתארים מסעות של מוסלמים ויהודים להר ולקבר. העדות האחרונה על ביקור יהודים בהר ההר, לפני סוף המאה הי"ט, היא עדותו הנ"ל של ר' גרשון סגל, אשר, ביקר שם, לדבריו, בשנת שפ"ד (1624)¹².

הסיבה למיעוט ביקורי יהודים במקום נעוצה כנראה בקדושתו של ההר והקבר למוסלמים, שלא התירו ליהודים לבקר בו¹³.

כתב-היד שלפנינו מצביע על שני ביקורים נוספים, הראשון בשנת תצ"ב (1732) והשני בשנת תרי"ב (1851). בשני הביקורים מדובר בכהנים, ההולכים לבקר את זקנם, אהרון הכהן, כדי להתפלל או כדי לברך ברכת כהנים.

3 במדבר לג לח-לט.

4 זהו ביטוי של ד' וילנאי, שביקר במקום וכתב עליו. ראה, למשל, אריאל, ירושלים תשל"ד, עמ' 1828.

5 י' שוורץ כותב (תבואות הארץ, ירושלים תר"ס, עמ' רמח), שהר ההר היא 'למערב מעאן בערך שלוש שעות'. ואילו י"ז הורוביץ טוען (ארץ ישראל ושכנותיה, וינה תרפ"ג, עמ' 239), שהר ההר היא 'שלושים ושבעה קילומטרים למערב-מערב-צפון אל מען ע"י ודי אל ערבה [הערבה]'. קביעתו של הורוביץ קרובה יותר למציאות.

6 קדמוניות היהודים, ד, ד, ז.

7 ספר האונומסטיקון לאובסביוס, ירושלים תשכ"א, עמ' 87.

8 י' ברסלבי, הידעת את הארץ, ד, תל-אביב תשי"ב, עמ' 70.

9 ברסלבי (שם, עמ' 47) מביא דעות שונות על זיהוי הר ההר, ובין השאר את הדעה על ג'בל מצרה המיוחסת לקאהלר וטרומבול.

10 במפות החדשות של מחלקת המדידות מופיע ג'בל מצרה כהר צין ולא כהר ההר.

11 לעיל, הערה 4, עמ' 1828-1830.

12 בספרו אגרת הקודש, וארשה, תרל"ד, עמ' ו.

13 ברסלבי (לעיל, הערה 8), עמ' 71. מסתבר שאיסור זה לא נשמר בקפדנות רבה אם למבקר היה כסף כדי לשלם 'בקשיש'. וילנאי סיפר לי שאף הוא הוצרך לעשות כך.

לפני הנוסעים שבאו לפטרה בדרכם מארץ-ישראל המערבית, עמדו שתי דרכים עיקריות בבחירת מסלול הנסיעה או ההליכה: הראשונה דרך עבר הירדן המזרחי, תוך מעבר בכרך¹⁴ ובמען,¹⁵ משם למעין הגדול עיון מוסה (עין משה), לפטרה ולהר ההר.¹⁶ אל דרך זו הצטרפו הבאים מסוריה והצפון, שעלו לרגל למכה וסרו בדרכם לפקוד מקום זה.¹⁷ השנייה היא דרך הערבה, וכאן היו שתי אפשרויות משנה:¹⁸ הראשונה דרך עין אל-חופיירה הנמצא כשניים וחצי קילומטרים צפונית-מזרחית למושב עין-יהב, ואילו השנייה מדרימה יותר בערבה ועוברת דרך סהל-א-טיבה, הנמצאת כעשרה קילומטרים מזרחית למושב פארן, ומשם דרך ואדי מוסה.¹⁹ היהודים שבחרו בדרך הערבה יצאו או עברו מן הסתם דרך חברון²⁰ (תחנתם היהודית האחרונה), וצעדו ברגל במשך ימים רבים עד הר ההר.²¹ כפי שנראה בכתב-היד שלפנינו שימשה חברון כבסיס יציאה לשני הביקורים.

מכתב-היד שלפנינו ניתן ללמוד, שהדרך בה בחרו הנוסעים (לפחות בביקור של ר' יחזקאל) היתה דרך הערבה. קשה לדעת למה מתכוון המחבר בדברו על 'מדבר פארן', אבל ודאי שלא התכוון לזה המזוהה בסיני. יש להניח כי הנוסעים נתקלו בנחל הרחב, המזוהה היום כנחל פארן, במקום המשקיף על ג'בל הארון, ממנו נשקף בראות טובה גם מבנה הקבר, פנו מזרחה ופגשו בוואדי מוסה, הוא נחל הערבה בפי הורוביץ, והמשיכו בו עד אזור פטרה והר ההר. זו הדרך הקצרה והמהירה ביותר לגוש פטרה, ולדעתי אף הנוחה ביותר למסע רגלי או על גבי גמלים.

ר' יחזקאל הכהן ומלוויו למסע

ר' יחזקאל הכהן הפרסי, עלה לארץ, לפי עדותו, כנראה בסוף שנות הארבעים של המאה הי"ט²² מהעיר יזד בפרס, שהיתה מפורסמת בלמדניה, ואשר ממנה באו העולים הראשונים לארץ.²³ כל המקורות המספרים על ר' יחזקאל זה מדגישים את צדיקותו וחסידותו; הורוביץ²⁴ מתארו 'כאיש ידוע בצפת בתור מקובל ואיש חסיד ובעל מדרגה'. ח' מזרחי²⁵ מכנה אותו 'קדוש' ו'איש מופת'. יצג"ר²⁶ מוסיף שהיה 'מחבר לילה ליום בלימודי התורה והקבלה', ואילו עגנון²⁷ קשר לו אגדות רבות ומכנהו 'קדוש ונורא'.

14 היא קיר מואב המקראית, כיום עיירה ערבית בנויה בתוך מבצר צלבני גדול מן המאה הי"ב.
15 היא מעון הקדומה. לא לחינם נותנים שוורץ והורוביץ (לעיל, הערה 5) ציון מרחק מעמאן, בהיותה הקרובה לפטרה.

16 ראה: ד' וילנאי, ואהבת לארצך כמון, ירושלים תשל"ה, עמ' 91-94.

17 ברסלבי, שם, שם.

18 ש' אכרמסקי, 'חוברת הערבה', אוגון מעריב מדין ועד אילת, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 12.

19 הוא נחל הערבה הנזכר אצל הורוביץ (לעיל, הערה 5).

20 ראה: וילנאי שם, שם; ש' הארנשטיין, גבעת שאול, וינה תרנ"ג, עמ' 97.

21 הביטוי 'ימים רבים' הוא של וילנאי. בכתב-היד שלפנינו ארך המסע מחברון להר ההר ארבעה ימים וזאת בהעזרם בגמלים מהירים.

22 ע' לוי, 'אבו גרשון – הקונסול מצפת', עתמול, 4 (תשל"ו), עמ' 18.

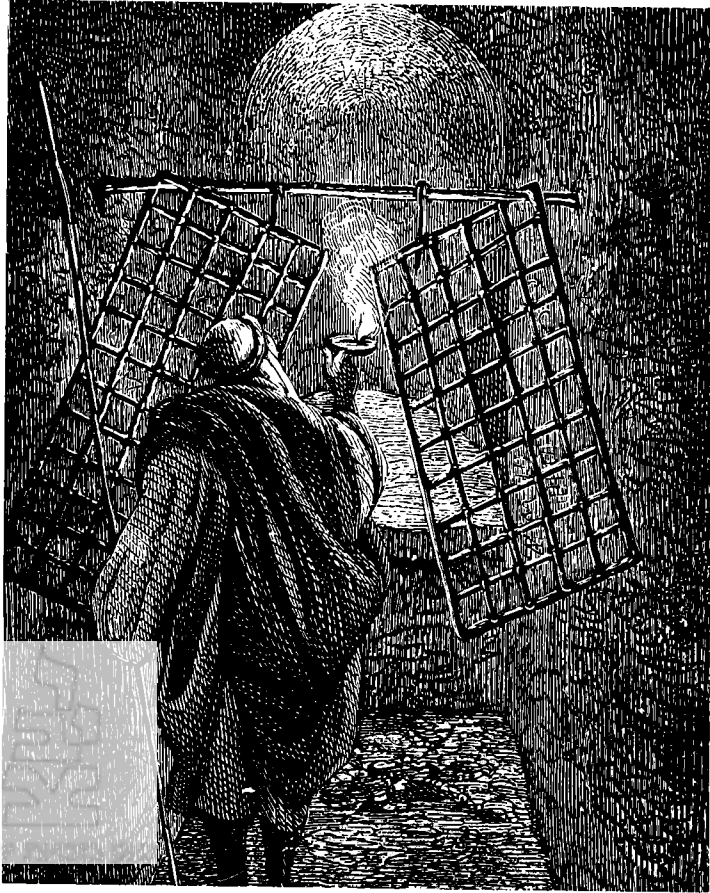
23 ח' מזרחי, יהודי פרס, תל-אביב תשי"ט, עמ' 201.

24 שם, שם.

25 שם, שם.

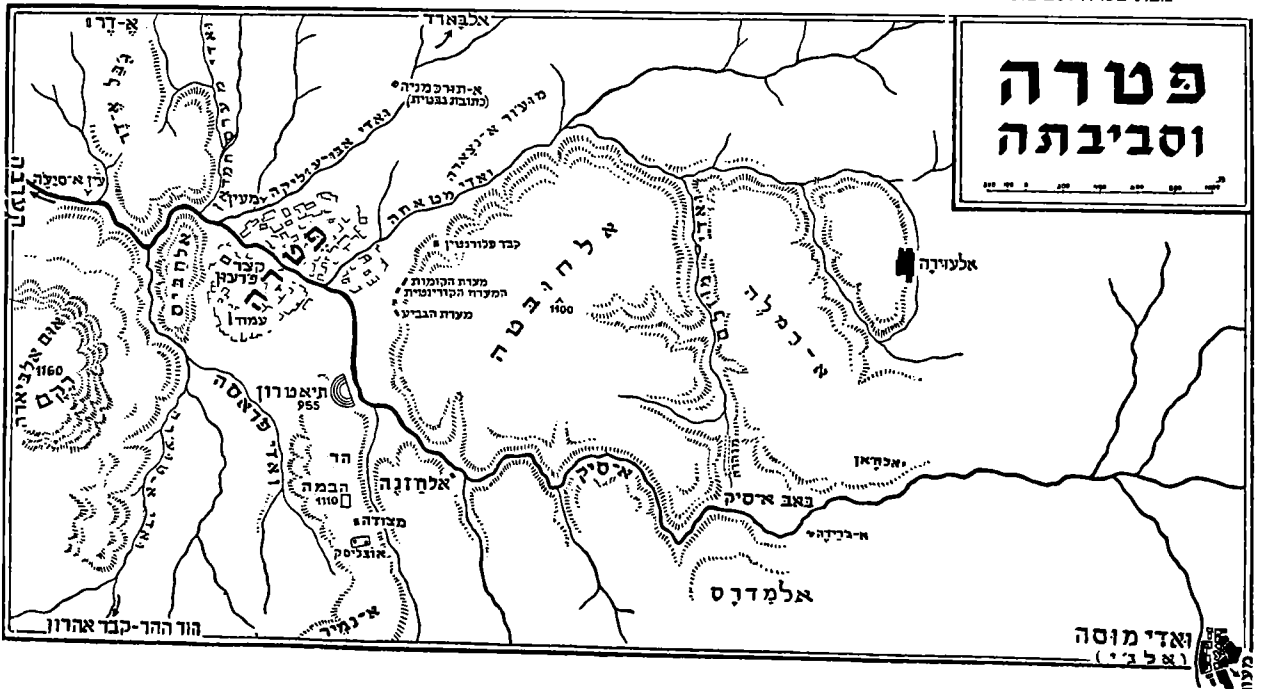
26 יצג"ר, 'מלואים לזכר חכם ספרדי בצפת', ההר, תרצ"ד, ז, עמ' ט. (איני יודע את פענוח ראשי התיבות של יצג"ר).

27 ש"י עגנון, אלו ואלו, ירושלים תשכ"ז, עמ' המג-תמט.

המבוא למערה שבוהר ההר (ציור משנת 1838)

מפת פטרה וסביבתה

**פטרה
וסביבתה**

0 100 200 300 400 500

מכל אלו עולה ומצטיירת לפנינו דמותו של אדם בעל שעור-קומה ומקובל על הבריות. נראה, שעיקר פרסומו ככזה בא לו בתקופה מאוחרת יחסית בחייו, בה עקר מצפת למירון השכנה, והתמסר שם ללימוד התורה והקבלה ולאחזקת קברו של רבי שמעון בר יוחאי.²⁸

שנים אחדות לאחר עלייתו לארץ ערך את מסעו להר ההר. עם שובו ממסעו זה חזר לעירו צפת והתגורר בה שנים אחדות עד שעקר למירון. מתי בדיוק עקר למירון קשה לדעת. לכאורה נרמז בכתב-היד, שהיה זה בשנת תרל"ב, כשמכר את חצרו.²⁹ אך העניין מוטל בספק. תשובה אחרת ניתן למצוא בקביעתו של עגנון,³⁰ שר' יחזקאל עבר למירון 'בשנות בינה'. ובמקום אחר הוא כותב,³¹ שהוא שהה במירון לפחות עשרים ושבע שנים (ומכאן ניתן להניח שר' יחזקאל זכה לאריכות ימים).³² בכל אופן עוד בשנת 'ויתברכו בו' (תרמ"ד – 1888) אנו מוצאים את ר' יחזקאל זה שולח מכתב בקשר לכספים לשם תיקון הרצפה בחצר בנין הרשב"י.³³

לאחר תיאור חסידותו, צדיקותו ומדרגתו הרוחנית של ר' יחזקאל קל יותר להבין לנפשו, שרצתה לבקר אצל זקנו אהרון הכהן, ואת עקשנותו להתמיד במסע קשה זה למרות התנגדותם של חכמי חברון, שבוודאי העריך את דבריהם. 'גודל התשוקה שבערה בו' דירבנה אותו להתמיד במשימה שהציב לפניו, למרות הקשיים.

בכתב-היד שלפנינו מוסר הכותב שמלוויו של ר' יחזקאל היו ביתו ובן-דודו. לגבי המלה 'ביתו' (ביתי בכתב-היד), המציינת בדרך כלל אשה וילדים, עלינו להניח שאשתו לא נסעה למסע זה. יתכן שאחד מכניו ציון (בן ציון) או יצחק גלווה אליו.³⁴ עתה נשאר השאלה מיהו בן-דודו? הורוביץ מזכיר מלווה אחד 'דוד עשיר בחברון'.³⁵ לעומתו מספר עגנון³⁶ על 'אדם כיוצא בו אגא הוממיון'³⁷ שמו מעולי פרס, דודו של ר' ישמעאל הכהן שהיו קוראים לו ר' ישמעאל כהן גדול. מפתיעה היא קביעתו של תדהר,³⁸ שר' ישמעאל הכהן (האחיין) הוא זה שעלה להר ההר עם ר' יחזקאל. אליבא דתדהר לא יתכן שר' ישמעאל הכהן הוא זה שעלה להר ההר, באשר הוא נולד בשנת תרי"א (1851), אך אין אני מוציא מכלל אפשרות שאכן היה זה ר' ישמעאל הכהן, שכן לפי מזרחי³⁹ היה ר' ישמעאל זה בן שלושי-עשרה, כשהחל לעלות לארץ עם אביו ר' פנחס, שנפטר בדרך (היו

28 יצג"ר שם, שם; עגנון שם, עמ' תמג.

29 על מכירת החצר ראה להלן, הערה 20 לכתב-היד.

30 שם, שם.

31 שם, עמ' תמה.

32 שנת לידתו ופטירתו של ר' יחזקאל אינן ידועות במדויק וישנן כמה גרסאות בעניין זה. ביחס למקום קבורתו נאמר לי על-ידי כמה מאנשי צפת, שהוא קבור ליד מערת קבורה המיוחסת לנביא הושע בן בארי, ואכן שם יש חלקת כהנים.

33 באיגרת זו מופיע שמו הנוסף, שלמה. המלים 'ויתברכו בו' (רק המלה 'ויתברכו' מציינת את התאריך) לקוחות מתהילים עב יז. איגרת זו מופיעה אצל הרב י"מ טולדנו, אוצר גנוזים, ירושלים תש"ך, עמ' 178-179.

34 בנו יצחק נולד בתר"ט (1849) והיה מגדולי המקובלים בצפת. ראה: מ"ד גאון, יהודי המזרח בא"י, ב, ירושלים תרצ"ח, עמ' 302. על בנו ציון, שהיה צדיק ומקובל ראה: יצג"ר, שם, שם; יצג"ר, ההד, תרצ"ד, ו, עמ' ד.

35 שם, שם. לדעתי ההתייחסות אל הדוד העשיר כאל חברוני אינה מדויקת, באשר משפחת כהן על סעיפיה ישבה בצפת. כנראה שתחילת המסע דרך חברון גרמה לטעות זו.

36 שם, עמ' תמה.

37 כינוי בפרסית לאדם מכובד.

38 ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובוניו, ג, תל-אביב 1949, עמ' 1189.

39 שם, שם.

מראשוני העולים מיזרד), ואילו ר' יחזקאל ובנו ציון עלו אחריהם. אפשר להניח שר' ישמעאל עלה להר כשהיה כבן עשרים.

סבירה יותר היא האפשרות שמעלה עגנון, לפיה המלווה היה ר' ישמעאל כהן גדול. דבר זה מסתבר הן מפאת מעמדו הרם של ר' יחזקאל, שבצדק הלך עם 'אדם כיוצא בו', מכובד וכן גילו, והן בגלל הביטוי 'דוד עשיר', אותו כאמור גורס הורוביץ. אלא שגם אפשרות זו מציגה בעיה; גם לפי מזרחי וגם לפי גאון⁴⁰ שנת עליית ר' ישמעאל כהן גדול חלה לאחר המסע להר ההר. האם נניח שר' ישמעאל כהן גדול, העשיר והחכם מכאגדד,⁴¹ שהה בארץ בביקור והצטרף למסע של ר' יחזקאל?! אפשרי, אבל בהחלט יש מקום לספק.

אפשרות שלישית היא שהמלווה היה ר' פנחס הכהן, אבי ר' ישמעאל הכהן ואחיו של ר' ישמעאל כהן גדול מאגדד. הוא נפטר כאמור בתרנ"א (1861) בדרכו לארץ. אבל גם כאן סביר להניח שביקר בארץ לפני עלותו אליה, והצטרף אל בן-דודו (אולי ר' יחזקאל היה אחיינו) למסע אל הר ההר. יש לציין שר' פנחס זה נקרא על-ידי תדהר⁴² 'אגא המאיון', כפי שנקרא ר' ישמעאל כהן גדול (אחיו) על-ידי עגנון.

אפשרות רביעית מציג שאול הארנשטיין, שתיאר בפירוט אך בחוסר דיוק את מסעו של ר' יחזקאל להר ההר.⁴³ לפי גירסתו נסע ר' יחזקאל יחד עם 'הרב החכם נחום חייקיל לעוויהאן שהיה יושב על כסא הרבנות בעיר קולקוטע בארץ ענגלאנד... ועוד כמה אנשים עמו'.⁴⁴ הארנשטיין אינו מזכיר ולו ברמז קרוב משפחה, דוד עשיר או מכובד.

'הרוזן כותב על ר' נחום זה,⁴⁵ ש'היה מקורב למונטיפיורי ובזכות זו נתקבל ע"י המלכה ויקטוריה. פעם נוספת נפגש הרב עם נושאת הכתר והיא הטילה עליו להשכין שלום בין רבני הודו. את שליחותו הזאת מילא יפה ומתוך אמונה וכאות הוקרה על הצלחתו... ניתנה לו אז הנתנית הבריטית, ע"כ הפכו כל בניו בעלי זכויות מיוחדות בהתאם לחוקי הקאפיטולציות'. תדהר⁴⁶ מוסיף, שהרב נחום התיישב בצפת אחר נשואיו ונסע לחוף-לארץ בשם מוסדות צדקה. אך היתכן שמחבר כתב-היד ושאר המקורות, בעיקר הורוביץ ועגנון,⁴⁷ יתעלמו לחלוטין ממלווה כה חשוב כמו ר' נחום?

בנוסף לכך, לו היה מבקר ר' נחום בהר ההר, יש להניח שהדבר היה מתפרסם במקום כלשהו ואפילו בהקשר אחר. אולם גם תדהר וגם הרוזן הכותבים על הרב נחום לא מזכירים אירוע זה ולו ברמז. אינני מתיימר להתיר סבך משפחתי זה, ואסתפק בציון שאחד מבני-דודו או דודו של ר' יחזקאל, הצטרף אליו למסע זה. נדמה לי שעגנון צודק משום שתיאורו המפורט את המלווה מעיד על המידע הרב שהיה בידו.

40 מזרחי, שם, שם; 'גאון, שם, עמ' 302.

41 תדהר, שם, שם.

42 שם, שם.

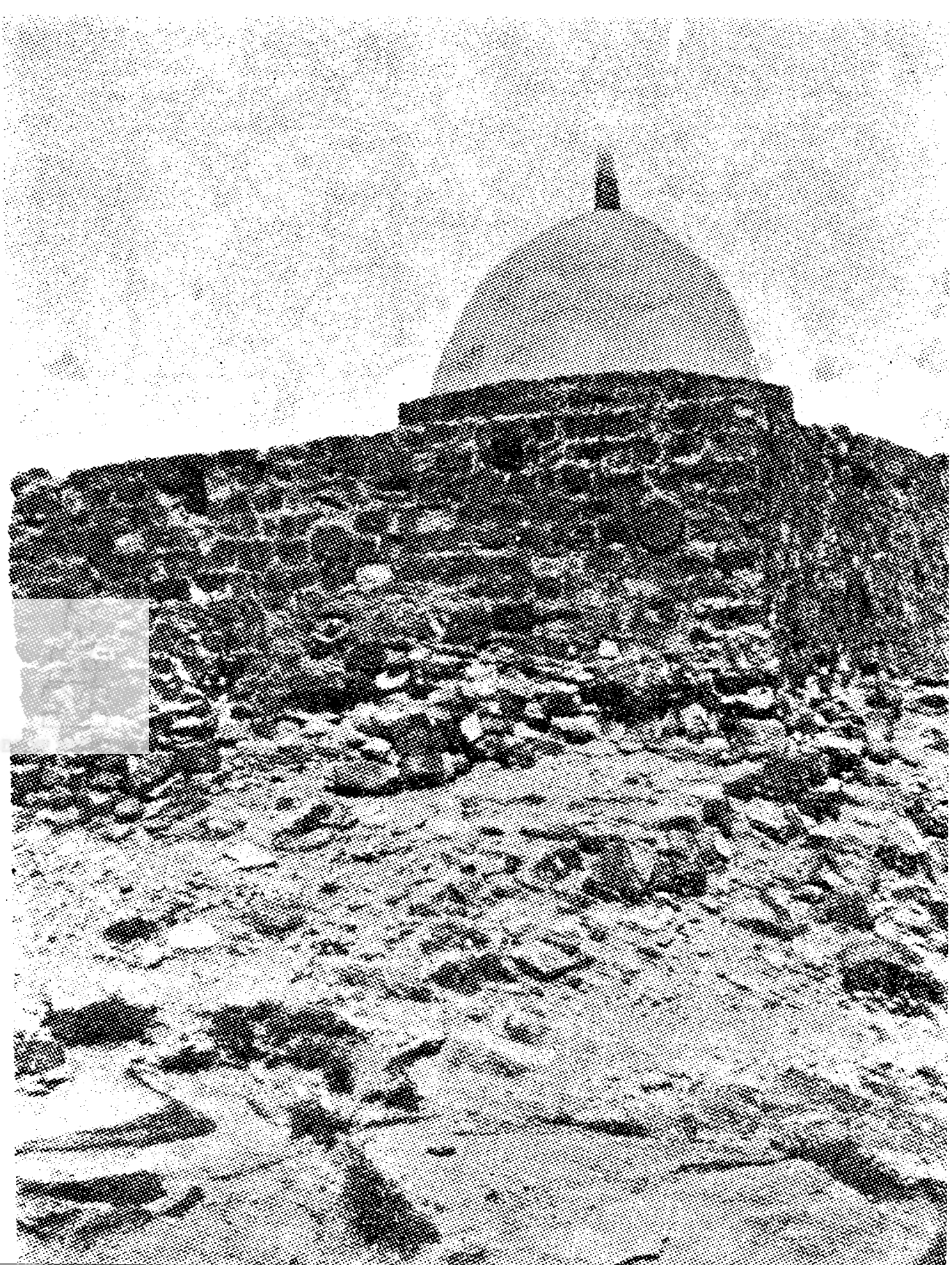
43 לעיל, הערה 20, עמ' 26-27.

44 שם, שם.

45 'הרוזן, חזון ההתנחלות בגליל, ירושלים תשל"א עמ' 321, הערה 17.

46 שם, עמ' 2359.

47 ש"י עגנון היה מזכירו של ר"א רוקח. חברו ושותפו של ר"א רוקח בענייני ימים היה הרב משה יוסף בן הרב נחום לוינון (ראה: הרוזן, שם, עמ' 320-321), אם נכונה גירסתו של הארנשטיין על ר' נחום, היה הדבר מוצא ביטוי בספרו של עגנון על ר' יחזקאל.

תעתיק מכתב־היד

ב"ה

תכתב זאת לדור אחרון¹ – סדר נסיעת אני יחזקאל הכהן הספרדי מארץ פרס לעיה"ק חברון – בשנת ברית כהונת² עולם. נתעורר בי רוח טהורה לנסוע למדבר פארן, להשתטח על הר ההר – מקום קבורת זקני אהרון הכהן ע"ה – והקב"ה הוציא מחשבתי מכה אל הפועל ונסעתי אני וביתי ובן דודי לעיר הקודש חברון. ושם שאלנו עצה מחו"ר³ העיר ת"ו⁴ – ומנעו אותנו מזה. וגודל התשוקה אשר בערה בקרבנו, לא הפחתנו לשמוע לעצה ובמסותרים שלחנו אחר ערביים⁵ מהמדבר בעזר כמה ישמעאלים נכבדים⁶ אשר שחדנום בממון רב. זהם שכרו לנו אותם וגמליהם (גמלי פרחי)⁷ קלי המרוץ אשר ילכו ששה עשר שעות במעלה⁸ – בעד חמישים גאדי⁹ זהב – ויצאנו בליל מרצש"ק י"ג לחודש חשוון¹⁰ והלכנו ערך ארבעה ימים. עד שהגענו קרוב לההר ערך שעה – וטעינו מהדרך כי הגמלאים¹¹ שכחו הדרך – ואמרו לנו שבו בזה ואנחנו נלך ונשאול לערבים השוכנים פה איה הדרך. וכשהלכו אמרנו ז"ל¹² – נקומה נא ונלך לאט לאט אולי נמצא אנחנו המסילה. וכן ה"י ונרא מסילה ישרה סלולה למקום הקודש. וכשהגענו שמה, ראינו מעין¹³ מים חיים נוזלים מתחת ההר אשר מימינו לא ראינו כזה ונשאנו עינים. וראינו מדרגות רבות מאד ועלינו עד למעלה. ולהשערתנו יהי' לערך ארבעה מאות מדרגות¹⁴ ומאוד התענגנו מריח הטוב הנודף מאוד מההר לאין שעור¹⁵ ופסלנו ג' אבנים קטנים ממנו¹⁶ ועד היום ריח טוב נודף מהם למאוד¹⁷ (וספר הרב ר' דובעריש מסאבניק ז"ל¹⁸ שבעת שקנה חצרו של הרב ר' יחזקאל ז"ל נתן לו במתנה אחת מהאבנים הנ"ל

- 1 במשמעות, לדורי דורות, לנצח. על-פי ראש השנה יז ע"א.
- 2 הניקוד על המלה במקור. הכוונה לשנת תרי"ב. לפי במדבר כה יג: 'והיתה לו ולזרעו אחרי ברית כהונת עולם, שנאמר לפנחס בן אלעזר.
- 3 מחכמי ורבי.
- 4 תבנה ותכונן.
- 5 כוונתו לבדווי המדבר.
- 6 ערבים נכבדים מתושבי חברון כנראה.
- 7 יתכן שכוונתו לפרחי גמלים, צעירים ומהירים.
- 8 סביר להניח שהבדווים שנשכרו באו מרחוק כדי הליכת שש-עשרה שעות של גמל (אולי מאזור עין חצבה – עין חרוב). בכל אופן הם לא היו מורי-דרך המכירים את כל המסלול.
- 9 כנראה זהו הג'הדי, שהיה מטבע זהב בראשית המאה ה-17 וערכו היה אז שמונה-עשר פראנק. ראה: ש' אביצור, חיי יום יום בארץ ישראל, ירושלים תשל"ו, עמ' 291.
- 10 התאריך מתאים ליום בשבוע.
- 11 הניקוד במקור.
- 12 זה לזה.
- 13 כנראה עין א-סיעה, לפי מפתו של וילנאי, אריאל, עמ' 6078.
- 14 לפי עדותו של וילנאי אין מדרגות כאלו (ודאי לא בכמות כזו) להר ההר. דבר זה הביאני למחשבה, שהם טעו בדרך ועלו למקדש א-דייר. הם הלכו ללא מורי-דרך והטעות שעשו בהחלט סבירה. חוקק להשערתי זו מצאתי אצל ברסלבי, שם, עמ' 249, המכנה את המקדש הזה ה'מונומנט הגדול ביותר בסלע פטרה', ואומר שאל המקדש מובילות 362 מדרגות (היו יותר מדרגות אך הן נעלמו כתוצאה משטפונית), כך שהערכתו של הכותב בדבר ארבע מאות המדרגות קרובה לאמת. הכותב איננו מתאר את המקדש הזה, זו איננה מטרת נסיעתו, ויש להניח, כפי שראינו לעיל, שלא היה נוסע רגיל המבקר בכל מקום.
- 15 אולי נבע ריח זה מהוורדים האדומים או משיחי ההרדוף המצויים באזור בשפע. ראה ברסלבי, שם, עמ' 70, וכן אישר לי זאת וילנאי.
- 16 יתכן שחצב מאבן חול נובית אדומה, המצויה בשפע באזור ההר.
- 17 מספר אנשי-מקצוע העלו ההשערה ביחס לריח זה שנבע אולי מפצלי שמן, אלא שהם מפיצים ריח רע ולא ריח נעים. יתכן שהיתה השפעת בשמים על האבנים שנשאו מהר ההר חזרה לצפת. יתכן שזוהי גוזמה גרידא, מה עוד שבהעת הסוגריים מדובר על ריח שהחוקק מעמד עשרים שנה.
- 18 לא הצלחתי להתחקות אחר רב זה.

ועדיין הי' ריחה נודף מאד ואז הי' עשרים שנה מעת שפסלה מההר. כי שנת תרל"ב קנה החצר.¹⁹ ומאז באה לידו פסק הריח מעט מעט עד שנזיה כשאר אבן במשך חצי שנה והוא פלא.²⁰ וכשעלינו עלינו שוב²¹ להר קטן ומשם לראש ההר ראינו והנה בית בנוי יפה ונעים בארבע כותלים, בלתי תקרה – וענן כבד חופף עליו כמו תקרה.²² ומימין הפתח ומשמאלו עומדים שני עמודים ופתח הבית לרוח מערב העולם. ובקרקע הבית לרוח מזרח פתוחה מערה.²³ וירדנו לתוכה כמה מדרגות עד שלא נשאר כ"א²⁴ שתי מדרגות. ונפל עלינו פחד גדול. ורעדה אחותנו ארכבותינו דא לדא נקשן.²⁵ וכמעט פרחו נשמתנו וראינו זה את זה כמו מתים ב"מ.²⁶ והדלקנו כמה נרות והתחזקנו וקרינו כמה מזמורי תהילים והתבוננו למטה וראינו דלת ברזל²⁷ מעשה סבכה ובין סבך לסבך תקועים אבנים קטנים והוצאתי אבן אחת מהן. וביני ביני²⁹ חזרו הערבים הגמלים ועמדם הרבה עבריים³⁰ ועלו לראש ההר וצעקו אלינו בקול מר צורח עלו עלו חייבי מיתה אתם ועלינו אליהם ואמרו לנו כי מי שירד להצדיק בלתי הקרבת קרבן מקודם, אחת דתו להמית וחוק המדינה שאם החייב מיתה יבקש בקשה קודם, מחוייבים למלא בקשתו. אמרנו להם: הניחונו שנאכל תחילה והרשנו כול.³¹ ופתחנו השק והוצאנו כמה. ועוגות שהבאנו אתנו ואכלנו וכבדנו אותם ג"כ בהם ואח"כ אמרו לנו הנה השמים אין לכם פיטור מהמיתה. אך כיוון ששימחתם אותנו בעוגות אלו אשר אבותינו ואבות אבותינו לא ראו כזה (כי במדבר אין להם דבר זולתי תמרים ובשר וחלב) מצאתם חן בעינינו ואנחנו נקריב קורבן בעדכם ונאכל יחד ממנו – אולי יכופר לכם העוון הגדול הזה. ונשיב להם אמת כן הדבר אולם יהודים אנחנו ואין אנו אוכלים בשר הלז. כשמעם נבהלו למאוד ואמרו בקול גדול ומר – יהודים אתם – אוי ואבוי יהודים אסורים לכנס למקום הקודש הלזה – ומ"מ³² בחסדי ד' רפתה רוחם מעט ואמרו יען שכבר מחלנו לכם לא נשנה דיבור אולם, מלטו נפשכם מהר לא תתמהמהו אף רגע פה. כי עתה ישמעו חבירינו ויבואו ולא ינקו נפשותיכם משאול – וכן עשינו ותו"מ³³ ברחנו הלאה – ואמרו לנו הערבים הגמלים אם שאת נפשכם נוליככם בעד שנים עשר גאדיס³⁴ אל שכונת מתי מדבר³⁵ ותראו פלאות. איך שמרחוק רואים

19 הכוונה כנראה לחצר שקיבל מאבו גרשון וראה על כך אצל חנינא מזרחי, יהודי פרס, תל אביב תשי"ט, עמ' 201; יצחק בן-צבי, מחקרים ומקורות, ירושלים תשכ"ו, עמ' 26-29; סיכום הבעיה אצל עזריה לוי, עתמול, 4 (תשל"ז), עמ' 18-19.

20 מהערת הסוגריים הזו אפשר ללמוד בבטחה, שכתב-היד זה נכתב לאחר מות ר' יחזקאל. לגבי אמיתות תוכן ההערה עצמה מתעוררים כמה ספקות; ראשית, לשון ההגומה בענין הריח. שנית, משה הלוי, מוותיקי צפת, כתב לו: 'לא ידוע לנו שהוא (ר' יחזקאל) מכר את חצרו בכל תאריך שהוא. בחצרו גר כל הזמן אחד מבניו ר' ציון גם הוא חסיד קדוש. חה האחרון נסע לעיר מרוקו בשנת שלפני מלחמת העולם הראשונה ומכר מספר מניות הגרלה על החצר הנ"ל. אחרי המלחמה זכה בה אחד מאנשי צפת, אך השאיר אותה ברשותו של המגדיל.'
21 'עלינו שוב' פירושו שירדנו ועלינו פעם נוספת. זאת הערה מאוחרת של הכותב, אולי כדי להבהיר את עצמו, כי הרי לעיל אמר שעלינו עד למעלה; אלא שלפי השערתו ברבר הטעות (ראה לעיל, הערה 14), תוכן תוספת זו.

22 יתכן שהיה יום מעונן או שזו לשון הגומה גרידא.

23 וילנאי אישר את נכונות התיאור.

24 כי אם.

25 על-פי דניאל ה ט: 'וארכבתה דא לדא נקשן', ופירושו: כולו רועד ומרטט.

26 בר מינן.

27 ראה ציור המאשר זאת משנת 1838, המופיע אצל וילנאי ב'אריאל', עמ' 1831.

28 המחיקה במקור.

29 ובינתיים. ראה: ברכות נח ע"ב.

30 צריך להיות ערביים כמובן.

31 צריך להיות לאכול.

32 ומכל מקום.

33 ותיכף ומיד.

34 המטבע כאן פרושה כנראה גאדיס ומשמעו ג'הדי וראה לעיל, הערה 9.

35 ביטוי זה מופיע ב'אגרת הקדש' לר' גרשון סגל, עמ' 1: 'מאחורי הקבר למזרח המדבר הגדול והנורא ששם קבורים מתי דור המדבר'.

אותם שוכבים על הארץ במלבושיהם ומינעליהם כמו בחיים – וכשמתקרבים להם רואים מלים מלים³⁶ של עפר ומאוד חפצנו בזה. אולם הי' יום רביעי אז חשבנו דרך הליכה וחזרה נכרח לשבות שבת במדבר ולא יתכן לשבת יום תמים בשמש, בחם חזק אשר שם, ונסענו משם ובאנו ערש"ק³⁷ אל מערה אחת ושם שבתנו ש"ק³⁸. וביום א' נסענו לדרכנו ובאנו לשלום לעה"ק חברון ת"ז וספרו לנו שביום א'³⁹ כשנדוע מה ר' אהרן חי כהן⁴¹ שעשינו קבץ הרב ר' זיל⁴⁰ כל תינוקות של ב"ר לביהכ"נ וקראו תהילים והתפללו בעדנו – והרב הנ"ל נחלה וביום רביעי לעת ערב בעת שהגענו שמה נפטר הרב זיל⁴² הנ"ל באותו יום (כמו כפרה בעדנו) וספרו לנו חו"ר העיר שזה מאה ועשרים⁴³ שנה משנת תצ"ב⁴⁴ ואילך אין מי שילך שם – כי אז היתה מארה רעה על יושבי חברון⁴⁵ ושלחו מנין חסידים על הר ההר שיעוררו רחמים. ובתוכם היו שני כוהנים. וכשהגיעו לברכת כהנים נשאו הכהנים כפיהם והתחילו לברך ב"כ⁴⁶ – ונעשה קול רעש גדול ורוח חזק וברקים ורעמים אשר לא נראה במדבר מעולם. (כי שם אפי' גשמים לא שכיחו) ונאספו כל הערביים ורצו להמיתם וברחו אחד אחד ומלטו את נפשם. ומאז אין מי שילך שם מפחד הערביים. והי' שם בחברון אז שמש זקן מוחזק בחסידות וקדושה וידוע לאיש מופת ואמר להם הלא התבוננתם על שני היונים שבאו ועמדו על שני העמודים (הנ"ל) בעת הדוכן⁴⁷ ויאמרו ראינו ולא הבננו מהיכן נמצאו יונים במדבר. והשיב להם כי היו נשמות נדב ואביהו⁴⁸ שבאו לשמוע ב"כ אצל קבר אביהם שלא הי' דבר זה מעולם שכהנים יברכו ב"כ שם.⁴⁹ ואם היתם מסיימים מילת שלום (שבסוף ב"כ) הי' נעשה שלום בעולם. ולזה היו הברקים והראש מורים.⁵⁰ השי"ת⁵¹ יזכינו לזה במהרה בימינו אמן.

- 36 יש לקרוא, תלים תלים של עפר. התיאור מבוסס על הסיפור שסיפר סוחר ישמעאלי לרבה בר בר חנה, כפי שמופיע בבבא בתרא עג ע"א-ע"ב.
- 37 ערב שבת קודש.
- 38 שבת קודש.
- 39 היום לאחר יציאתם – י"ד חשוון.
- 40 שמו של ר' משה קמחי מחוק. באותה תקופה היו ופעלו בחברון שני אנשים בשם זה. האחד ר' משה בן דוד קמחי, החתום על איגרת שדרו"ת משנת תרי"א (1851) והיה מחכמי העיר, והשני ר' משה בן יוס' טוב קמחי גם הוא חתום על תעודות שונות והיה מחכמי חברון ומראשי הקהילה, ופעל בעיר החל מתקצ"ט (1839). איני יודע למי משניהם התכוון כותב זה. על שני ר' משה קמחי ראה אצל א' יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשל"ז, עמ' 694-695, 697; מ"ד גאון, יהודי המורה בארץ ישראל, ב, ירושלים תרצ"ח, עמ' 628.
- 41 ר' אהרון חי כהן כיהן ברבנות בחברון עד תר"ך (1860) בערך וכתב חיבורים אחדים. ראה: ר' קפלן, עיר האבות, ירושלים תרפ"ד, עמ' לט; גאון, שם, עמ' 195.
- 42 שורה זו הפותחת 'וביום הרביעי' נוספה בכתב יד קטן על השורה המקורית.
- 43 המלה ועשרים הוספה מעל השורה המקורית.
- 44 בהתאם להערה הקודמת נמחקה המלה תקי"ב והוספה מעליה המלה תצ"ב.
- 45 ואכן בשנת תצ"ב (1732) היתה מגפה בירושלים וייתכן שהתפשטה אף לחברון. יכול להיות שיהודי חברון סבלו מניסיונות התיישבות של נוצרים מירושלים בחברון. ראה: ר' בן-צבי, ארץ ישראל וישובה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 443. בכל אופן לאחר שנים כה רבות נחשבה הקללה הזו כאילו רבצה על חברון, לפחות בעיני הכותב. מאידך כותב ע' אבישר ב'ספר חברון, ירושלים תשל"ל, עמ' 502, כי בתצ"ה (1735), שלוש שנים מאוחר יותר, שיסו הנוצרים את המוסלמים ביהודים כדי לנשלם ממקומם. יתכן, ששני התיאורים אינם אלא גירסאות לארוע אחר, שהתרחש כמאה ועשרים שנה לפני מסעו של ר' יחזקאל. ברכת כהנים.
- 46 ברת כהנים.
- 47 בעת העלייה לדוכן הכהנים לשם הברכה.
- 48 עגנון בסיפורו על ר' יחזקאל מייחס לו שתי עליות להר ההר, את היונים ואת ענין נדב ואביהו מייחס הוא לעלייה הראשונה.
- 49 יתכן שזה נכון, בכל אופן אין לנו עדות על ביקור כהן ועל נשיאת כפיים אצל קבר אהרון הכהן.
- 50 סוף הסיפור מלמד על תחילתו. המארה בחברון, והכישלון של הביקור בהר ההר הם שהפחידו את חכמי ורבני העיר מלהמליץ בפני ר' יחזקאל לשים פעמיו שמה.
- 51 השם הברך.